MAKTABGACHA YOSHDAGI NUTQIDA BUZILISHI BO`LGAN BOLALARNING FONEMATIK IDROKINI RIVOJLANTIRISHDA INTERAKTIV O`YIN TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Shoiraxon Ismanova Tursunpulatovna
Namangan viloyati Yangiqo`rg`on tumani
3-sonli davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti
o'qituvchi-logoped xodimi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi nutqida turli xil buzilishlar kuzatiladigan bolalarning fonematik idrokini rivojlantirishda interaktiv o`yin texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik va korreksion imkoniyatlari yoritilgan. Fonematik idrok bolaning tovushlarni eshitish, farqlash, tanib olish, taqqoslash va ularni nutq jarayonida to`g'ri qo`llash qobiliyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ayniqsa, fonematik idrokning yetarlicha shakllanmaganligi tovushlarni noto`g'ri talaffuz qilish, tovushlarni almashtirish yoki tushirib qoldirish, bo`g'in va so`zlarni farqlashda qiyinchiliklarga sabab bo`lishi mumkin. Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida logopedik korreksiya jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, interaktiv o`yinlar asosida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.*

**Kalit so`zlar:** *maktabgacha yosh, nutq buzilishi, fonematik idrok, fonematik eshituv, logopediya, interaktiv o`yin, o`yin texnologiyasi, korreksion ta'lim, tovush, fonema, nutq rivojlanishi, raqamli texnologiyalar.*

Kirish

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri bolalarning har tomonlama rivojlanishi, ularning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish hamda maktab ta'limiga puxta tayyorlashdan iborat. Bolaning maktabgacha davrda nutqiy jihatdan yetarli darajada rivojlanishi uning keyingi ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko`rsatadi. Nutq bolaning atrof-muhit bilan muloqot qilishi, o`z fikrini ifodalashi, bilim va tajribalarini o`zlashtirishi uchun asosiy vosita hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi ayrim bolalarda nutqning tovush tomoni, lug'at boyligi, grammatik qurilishi yoki bog'langan nutqida turli darajadagi buzilishlar kuzatiladi. Bunday bolalar bilan olib boriladigan korreksion-logopedik ishlarning muhim yo`nalishlaridan biri fonematik idrokni rivojlantirishdir. Chunki bola nutq tovushlarini aniq farqlay olmasa, ularni to`g'ri talaffuz qilish, eshitilgan so`zlarni to`g'ri takrorlash va keyinchalik o`qish-yozish jarayonini muvaffaqiyatli egallashda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Fonematik idrok insonning nutq tovushlarini bir-biridan farqlash va ularni ma'no jihatidan ajratish qobiliyatidir. Masalan, "gul" va "kul", "suv" va "tuv" kabi so`zlardagi tovushlar farqini eshitish va anglash fonematik idrok bilan bog'liq. Bola ayrim fonemalarni eshitishda qiynalsa, artikulyatsiyasi o`xshash yoki akustik jihatdan yaqin tovushlarni bir-biridan ajrata olmaydi. An'anaviy logopedik mashg'ulotlarda rasmlar, predmetlar, kartochkalar, artikulyatsion mashqlar va turli didaktik topshiriqlardan keng foydalaniladi.

Biroq zamonaviy maktabgacha ta’lim sharoitida ushbu vositalarni interaktiv o`yin texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirish bolalarning mashg‘ulotdagi faolligini yanada oshirishi mumkin. Interaktiv o`yinlarda bola nafaqat topshiriqni bajaradi, balki tinglaydi, tanlaydi, taqqoslaydi, javob beradi, xatoni aniqlaydi va natijani ko`radi.

Asosiy qism

Fonematik idrok tushunchasi va uning bola nutqidagi ahamiyati

Fonematik idrok nutqni eshitish orqali qabul qilish va nutq tovushlarini mazmunli birlik sifatida farqlash jarayonidir. Bola atrofidagi kishilar nutqini eshitish jarayonida tovushlarning akustik xususiyatlarini qabul qiladi, ularni bir-biridan farqlaydi va ma’lum fonemalar bilan bog‘laydi. Maktabgacha yosh davrida fonematik idrokning shakllanishi bosqichma-bosqich amalga oshadi. Dastlab bola atrofidagi nutq tovushlarini umumiy tarzda qabul qiladi. Keyinchalik o`xshash tovushlarni farqlash, tovushning so`zdagi o`rnini aniqlash, bo`g‘in va so`z tarkibini tahlil qilish kabi murakkabroq ko`nikmalar shakllanadi.

Fonematik idrok quyidagi ko`nikmalarni o`z ichiga oladi:

-nutqiy va nonutqiy tovushlarni farqlash;

-bir-biriga yaqin fonemalarni eshitish orqali ajratish;-tovushni boshqa tovushlar orasidan aniqlash;

-tovushning so`z boshida, o`rtasida yoki oxirida kelishini aniqlash;

-so`zdagi tovushlar sonini aniqlash;

-bo`g‘inlarni ajratish;

-berilgan tovush ishtirok etgan so`zlarni topish;

-tovushlarni ketma-ketligi bo`yicha farqlash.

Ushbu ko`nikmalar yetarli darajada rivojlangan bo`lsa, bola o`z nutqidagi xatolarni ham asta-sekin anglay boshlaydi. Aksincha, fonematik idrokning rivojlanmaganligi tovushlarni almashtirish, chalkashtirish va noto`g‘ri talaffuz qilish holatlarini kuchaytirishi mumkin. Nutqida buzilishi bo`lgan bolalarda fonematik idrokning xususiyatlari. Nutqida buzilishi mavjud maktabgacha yoshdagi bolalarda fonematik idrokning shakllanish darajasi turlicha bo`ladi. Ayrim bolalar tovushni to`g‘ri talaffuz qila olmasalar-da, uni eshitish orqali to`g‘ri farqlay oladilar. Boshqa bolalarda esa tovushni talaffuz qilishdagi qiyinchilik bilan bir qatorda uni eshitish orqali ajratish ham buzilgan bo`lishi mumkin. Masalan, bola “s” va “sh”, “z” va “j”, “r” va “l”, “k” va “q” kabi tovushlarni farqlashda qiynalishi mumkin. Natijada u logoped tomonidan aytilgan so`zlarni noto`g‘ri takrorlashi yoki kerakli rasmni tanlashda xatoga yo`l qo`yishi mumkin.

Shu sababli maktabgacha davrning o`zidayoq fonematik idrokni maqsadli rivojlantirish va aniqlangan kamchiliklarni korreksiya qilish muhimdir.

Interaktiv o`yin texnologiyalarining korreksion imkoniyatlari

O`yin maktabgacha yoshdagi bolaning yetakchi faoliyatlaridan biri hisoblanadi. Bola o`yin jarayonida tabiiy ravishda muloqot qiladi, fikrlaydi, tinglaydi, harakat qiladi va yangi bilimlarni o`zlashtiradi. Shu sababli logopedik mashg‘ulotlarda o`yin texnologiyalaridan foydalanish bolalarning psixologik xususiyatlariga mos keladi.

Interaktiv o`yin texnologiyasi bolaning faol ishtirokini nazarda tutadi. Oddiy topshiriqda bola savolga javob berishi mumkin, interaktiv o`yinda esa u ekrandagi obyektni tanlashi,

tovushni eshitib mos rasmni topishi, noto`g‘ri javobni tuzatishi yoki keyingi bosqichga o`tishi mumkin. Interaktiv o`yinlarning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

-bolaning mashg‘ulotga bo`lgan qiziqishini oshiradi;

-diqqatni jamlashga yordam beradi;

-eshitish xotirasini faollashtiradi;

-mustaqil fikrlashni rivojlantiradi;

-tezkor qayta aloqa imkonini beradi;

-takroriy mashqlarni zerikarli bo`lib qolishidan saqlaydi;

-bolaning individual imkoniyatlariga moslashtirilishi mumkin;

Interaktiv o`yinlardan foydalanishda mashg‘ulotni izchil tashkil etish muhim.

-Birinchi bosqichda bolaning eshitish diqqati faollashtiriladi. Buning uchun turli nonutqiy tovushlar: qo`ng‘iroq, qarsak, musiqa, hayvonlar ovozi va boshqa tovushlardan foydalanish mumkin.

-Ikkinchi bosqichda bola nutqiy va nonutqiy tovushlarni farqlashga o`rgatiladi. Masalan, bolaning oldiga turli tovushlar eshittiriladi va u tovush manbasini aniqlaydi.

-Uchinchi bosqichda o`xshash fonemalarni farqlash mashqlari bajariladi. Bu bosqichda artikulyatsiya va akustik jihatdan yaqin tovushlarga alohida e’tibor beriladi.

-To`rtinchi bosqichda tovushning so`zdagi o`rnini aniqlashga o`tiladi. Bola tovushning so`z boshida, o`rtasida yoki oxirida kelishini belgilaydi.

-Beshinchi bosqichda fonematik tahlil va sintez elementlari rivojlantiriladi. Bola so`zdagi tovushlar ketma-ketligini aniqlaydi, tovushlar sonini belgilaydi va berilgan tovushlardan so`z tuzishga harakat qiladi.

Mashg‘ulotlar oddiydan murakkabga tamoyili asosida tashkil etilishi kerak. Dastlab bolaga oson ajratiladigan tovushlar berilib, keyinchalik akustik jihatdan yaqin fonemalar bilan ishlashga o`tiladi.

Logopedik mashg‘ulotlarda interaktiv texnologiyalardan foydalanish shartlari

Interaktiv texnologiyalardan foydalanish samarali bo`lishi uchun bir qator metodik talablarga rioya qilish zarur. Avvalo, o`yin bolaning yoshiga va individual rivojlanish darajasiga mos bo`lishi kerak. Juda murakkab topshiriqlar bolaning qiziqishini pasaytirishi, haddan tashqari oson topshiriqlar esa rivojlantiruvchi imkoniyatni kamaytirishi mumkin.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi nutqida buzilishi bo`lgan bolalarning fonematik idrokini rivojlantirish korreksion-pedagogik jarayonning muhim yo`nalishlaridan biridir. Fonematik idrokning yetarli darajada shakllanganligi bolaning tovushlarni to`g‘ri farqlashi, talaffuzini nazorat qilishi, so`zlarni aniq qabul qilishi hamda keyingi savodga o`rganish jarayoniga tayyorlanishida muhim ahamiyatga ega.

Tahlillar shuni ko`rsatadiki, interaktiv o`yin texnologiyalaridan maqsadli va metodik jihatdan to`g‘ri foydalanish fonematik idrokni rivojlantirish uchun samarali vosita bo`lishi mumkin. Ayniqsa, “Tovushni top”, “Qaysi tovush?”, “Tovush qayerda?”, “Ortiqcha so`zni top”, “Sehrli savatcha”, “Tovushli poyga” kabi o`yinlar bolaning eshitish diqqatini, fonemalarni farqlash va fonematik tahlil qilish ko`nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Interaktiv texnologiyalarning asosiy afzalligi bolaning faol ishtirokini ta’minlash, topshiriqlarga qiziqishini oshirish va tezkor qayta aloqa imkonini yaratishdan iborat. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalar logopedik mashg‘ulotning yagona vositasi sifatida emas, balki an’anaviy korreksion metodlar bilan uyg‘unlikda qo`llanilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Волкова Л.С. Логопедия. — Москва: Владос, 2007.

2. Лалаева Р.И. Логопедическая работа в коррекционных классах. — Москва: Владос, 2001.

3. Ткаченко Т.А. Формирование фонематического восприятия и навыков звукового анализа. — Москва: Издательство ГНОМ, 2005.